

MİTOS'TAN LOGOS'A GEÇİŞ YA DA GREK AYDINLANMASI

*Barış Orak**

“insan, her şeyin ölçüsüdür” Protagaros.

“İnsan, her şeyin ölçüsüdür” Sokrates

Hangi kültür basamağında bulunursa bulunsun, her toplumun, bir yandan birtakım dini tasarımları, efsaneleri -mitosları- öbür yandan da birtakım bilgileri -logosları- vardır. Bu mitoslar, kolektif hayal gücünden doğmadırlar; gelenekle kuşaktan kuşağa geçerler, bunların köklerinin Tanrı'da olduğu kabul edilir, onun için bunlara oldukları gibi inanılır. Sözü geçen bilgiler ise, tek tek kişilerin veya kuşakların görgülerinden, pratik amaçlar bakımından doğa üzerinde durup düşünmelerinden meydana gelmiştir. Şimdi sözü geçen mitoslarda: “Bu evren nereden gelip nereye gidiyor?” “Bu dünyada insanın yeri ve yazgısı nedir?” sorularına bir cevap vardır. Bu cevaplar da oldukları gibi benimsenirler, bunlara hiçbir kuşku duymadan inanılır, bunlar yalnız inanç konusudurlar. Ancak, bir yerde ve bir zamanda öyle bir an gelir ki, bu yanıtlar insanı artık kandıramaz olurlar. İnsan, son sorular üzerinde artık kendisi de düşünmeye başlar; din ile geleneğin verdiği yanıtlarla yetinmeyip bilmek anlamak istediğine kendi aklı ile, kendi görgüleriyle ulaşmaya çalışır. İşte o zaman, insanın kendi bulduklarıyla dinin, geleneğin sunduğu tasarım arasında bir çatışma başlar. Pratik bilgiler bakımından da durum böyledir: Burada da öyle bir an gelir ki, insan, aklını ve görgülerini, yalnız varlığını ayakta tutmak için gerekli pratik-teknik bilgiler edinmek yolunda kullanmakla yetinmez olur; yalnız bilmek için de bilmek ister, böylece de praxis'in üstünde theoria'ya yükselir, dolayısıyla bilime varır. Dini tasarımlardan, söylencelerden, efsanelerden kopuş; bilime, bilgiye yönelik ancak aydınlanma terimiyle gerçek anlamını bulabilir. İsa'dan önce 6. yüzyılda Yunan kültürü, gerçekten de, böyle bir durumu yaşamıştır.

Ancak sorun şudur: “böyle bir an”, “böyle bir durum” diye bahsedilen şeyler nelerdir? Hangi toplumsal dinamikler ‘mitos’tan ‘logos’a geçiş olarak

* 2002 yılında aramızdan ayrılan Tiyatro Eleştirmenliği ve Dramaturji Bölümü öğrencisi Barış Orak'ın bu araştırma çalışmasını değerli öğrencimizin anısına yayınlıyoruz.

adlandırılabilir olguyu yani aydınlanmayı ortaya çıkarmıştır? Tüm bunlar durup dururken, kendiliğinden ve insanlar öyle istediği için mi gerçekleşmiştir?

Bu yazı doğası gereği ortaya çıkabilecek tüm sorulara cevap verecek ve oluşacak tüm boşlukları doldurabilecek bir yazı değildir. Ancak bir takım ipuçları elde edilmesinde ve tartışma noktaları yakalanmasında ön açıcı veriler yakalanabilir.

Yunanlıların siyasi tarihinde üç dönem vardır. Bunlara paralel olarak Yunan kültür tarihinde de üç dönem ayrabiliriz:

Siyasi hayatlarının ilk döneminde Yunanlılar, ayrı boylar, bağımsız şehirler halinde, aralarında sıkı politik bir bağlılık olmadan yaşamışlardır. Bu ilk dönemde, düşünce hayatı da felsefe de, birbirinden oldukça bağımsız olan ayrı ayrı merkezlerde gelişmiştir. Buralarda aynı zamanda siyasi bir rol de oynayan düşünürler sivrilip bir felsefe geleneğinin ilk temellerini kurmuşlardır. Bu dönemin sonlarına doğru gezici birtakım öğretmenlerin ortaya çıktıklarını, felsefe bilgilerini kentten kente taşıdıklarını görüyoruz. Pers savaşlarının kazanılması Yunanistan'ın siyasi hayatında ikinci dönemi açmıştır. Bu dönemde Yunanlılar aralarında az-çok siyasi bir birliğe ulaştıkları gibi kültür bakımından da bir birliğe varmışlardır. Atina'nın bulunduğu Attika bölgesinin Yunan kültür hayatında önder duruma geçmesi bu dönemde olmuştur. Bu arada Atina'da meydana gelen iki büyük felsefe sistemi Platon felsefesiyle Aristoteles felsefesi, kendilerinden sonraki zamana, ta günümüze değin, yön verici bir etkide bulunmuşlardır; öyle ki, bu etki olmaksızın Batı düşüncesini tasavvur etmeye imkan yoktur. Aristoteles, İskender'in öğretmeni idi. İskender'in seferleriyle de Yunan siyasi hayatının üçüncü dönemi başlamış (Helenistik dönem), bu arada Yunan düşünce hayatı yeni merkezler kazanmış, bunların karşısında Atina, yavaş yavaş önemini yitirmiştir. Dışarıdan bakıldığında, Yunan felsefesi böyle bir gelişme geçirmiştir. Bu felsefenin ele alıp işlediği konular bakımından gelişmesini görmek istersek, şunu buluruz:

(1) İlk döneminde Yunan felsefesi hemen hemen bütünüyle dış doğaya, cisimlerin dünyasına yönelmiş olan bir doğa felsefesidir.

(2) Bundan sonra insana karşı uyanan ilgi klasik dönemin geniş sistemlerine yol açmıştır. Bu sistemlerde Tanrı, insan ve doğa, bir düşünce bağlantısı içinde kavranmak istenmiştir.

(3) Aristoteles'in kendi felsefesiyle okulunda gelişen ve biriken çok zengin bilgi kadrosu, tek tek bilimlerin bağımsızlığına her bilgi kolu üzerinde ayrıca çalışmalara yol açmıştır. Bundan sonra, her şeyi, bütün konuları içine almak isteyen bir sistem yerine: aralarında gittikçe ayrımlaşan bilimlerin bir karmaşası geçmiştir. Felsefe kendini bu bağlantıdan ayırmış, onun payına dünya ve hayat görüşleriyle ilgili genel sorunlarla uğraşmak düşmüştür. Aristoteles'ten sonraki felsefe, her şeyden önce, doğru yaşayışı gösterecek, gönülleri doyuran bir dünya görüşüne ulaştıracak yolu arayan bir öğretilerdir. Bu özelliği ile de, az veya çok pratik bir felsefe, aydınlar için de dinin yerine geçen bir felsefe olmuştur. Bu gelişme, Antik felsefenin son dönemine bir geçittir.

(4) Bu son dönemde Antik felsefeye gittikçe daha çok dini öğeler karışmıştır. Bunların arasında Doğu'dan gelenleri de vardır: Bu arada Hint ve Mısır dinlerinin birtakım görüşleri, bazı Antik düşünörlere özenilen örnekler gibi görünmüştür. En sonunda, yığınların din gerekmesini daha iyi karşılayan Hıristiyanlığın ortaya çıkmasıyla bu dönem de kapanmış, böylece Antik felsefe de sona ermiştir.

Felsefe sözlüklerinde ya da ansiklopedilerde bulunan böylesi açıklamalar bize kaba ama en kaba hatları ile antik felsefenin gelişimini sunmaktadır. Ancak bu açıklamalarda mitostan logosa geçiş ya da Grek aydınlanmasının nedenleri konusunda en ufak bir ipucu bile yoktur.

Öyleyse soruna yaklaşımımızı değiştirmekte fayda var. İşe bir ön kabulle başlayalım: büyük tiyatro olayları her zaman büyük toplumsal dönüşüm anlarına denk gelmiştir. Shakespeare, feodal toplumdaki kapitalizme geçişe tanıklık etmiş, yüzyıl başı avantgardları endüstriyel gelişimin baş döndürücü hızı içinde kendine bir yol bulmuş (ya akışı hızlandırmaya çalışmış ya da hızın yıkıcılığı karşısında korunmacı bir tavır almıştır), Brecht iki savaş görerek tiyatrosunu devrimci kuramlar üzerine inşa etmiştir. Öyleyse "Aristo mantığı" kullanırsak Aiskhylos, Sophokles, Euripides'in tüm tiyatro tarihini (en azından Batı Tiyatrosunu) derinden etkileyen

oyunları yazmalarını olanaklı kılan büyük bir toplumsal dönüşümden bahsedilebilir. Oyunlarında temellendirdikleri dramaturgi de bu toplumsal dönüşüm karşısındaki tavırlarının yansımasıdır.

Toplumsal dönüşüm salt üstyapısal terimlerle (dini, kültürel, siyasal, felsefi) değil altyapısal (ekonomik) terimlerle de açıklanmalıdır. İdeolojinin, ekonomik altyapıdan kaynaklansa da kendi özerkliğine ve altyapıyı etkileyebilme özelliğine de sahip olduğu unutulmadan Yunan toplumunun geçirdiği altyapısal dönüşüm süreçlerin açıklanması gerekmektedir.

Bu noktada bir parantez açıp başlangıçta ayrımını yaptığımız mitos ve logos terimlerine verdiğimiz anlamı derinleştirme çabasına girebiliriz. Her iki terimi biraz da genelleyerek üstyapı terimiyle -tabi ki farklı tarihsel dönemlere ve toplumsal yapılara referans yaparak- aynı anlamda kullanıyoruz. Üstyapı (ideoloji) insanların dünyayı algılayış biçimi, kendi davranışlarını anlamlandırma tarzıdır ve ayrıca dünyevi yaşamı, toplum yapısını düzenleme işlevi vardır. Kabile yaşamının düşünüş tarzı mitosa dayanmaktadır; dünyevi olgular, doğal süreçler bir takım efsanelere, geleneklere ve ataların yaşamlarına referanslar yapılarak açıklanır. Sonuçta ortaya bir inanç sistemi, uyulması zorunlu bir kurallar bütünlüğü ortaya çıkar. Kabilenin hayatta kalması için elzem olan bu inanç sistemi ve kurallar bütünlüğü kabilenin gündelik yaşamını bire bir denetler ve işleyişini düzenler. Nasıl avlanılacağı, hangi bitkilerin yararlı hangi bitkilerin zararlı olduğu, akrabalık ilişkileri, cinsler arası ilişkiler, diğer kabilelerle ilişkiler hep bu inanç sistemi ve kurallarla yani mitosla belirlenir. Erginleme törenleri mitosun kuşaktan kuşağa aktarıldığı ve böylece kabilenin varlığının güvence altına alındığı pratikle varolan yapılar olarak ortaya çıkar. Kabilelerde birey kavramı yoktur kişiler ya kabilenin veya ailenin bir parçasıdır ya da değildir. İşte erginleme törenleri çocukların ya da yabancıların kabilenin bir parçası olabilmesi için yapılan bir test ve öğrenme mekanizmasıdır. Kabilenin üyesi olabilmek için efsaneleri, gelenekleri ve ataların neler yaptıklarını öğrenmek gerekir. Aslında öğrenilen kabile içindeki yaşam biçimidir. Farklı bir biçimde söylersek öğrenilen kabilenin çevresiyle yani doğayla kurduğu ilişkidir. Mitosun kaynaklandığı, içinde var olduğu ve etkilediği yaşam biçimi, kabile toplum yapısıdır. Logosun da içinden doğduğu, var olduğu ve biçimlendirdiği bir toplum modeli vardır. Bu noktada parantezi kapatıp antik Yunan toplumunun geçirdiği dönüşümler üzerine düşünmeye

başlayabiliriz. Ancak sonrasında bize yardımcı olabilecek bir noktayı da belirtmekte fayda var logosun gelişip var olmaya başladığı andan itibaren mitos kaybolmamıştır. Toplum içinde sürekliliğini hep sürdürmüştür.

Toplumsal dönüşüm kavramına döndüğümüzde Marksist tarih anlayışı bize çok önemli bir dayanak oluşturacaktır. Marx'ın Yunan toplumu üzerine söyledikleri ve bundan daha önemlisi "tarih sınıf savaşmaları tarihidir" önermesi antik Yunan'daki toplumsal dönüşümü anlamamızda büyük katkıları olacaktır.

Marksistlere göre antik Yunan toplumu ve sonrasında Roma, 'köleci üretim biçimi' gibi ayırt edici özelliğiyle tanımlanabilecek sınıflı bir toplum oluşturmaktadır. Ancak bunun da ötesinde öncelikle köleliğin de bir tarihi vardır; toprağa sahip çıkmanın bazı özel biçimleri temelinde doğmak, gelişmek zorunda olan, bu nedenle yayılması, önem kazanması ve çeşitlenmesi (ailede, tarımda, el sanatlarında, devlet yönetiminde) yere, zamana göre değişen bir tarihtir bu.

Marx, Polis'in kurulduğu en eski dönemde, temel olarak gördüğü çelişkilerle ilgili birkaç belirlemede bulunmuştu: Ona göre yan yana Yunan-Roma şehir-devlet düzeninin özgüllüğünü oluşturan iki ayrı toprak mülkiyeti biçimi arasındaki çekişme söz konusudur: Ortaklık ilkesi üzerine kurulu toprağın devlet mülkiyeti ile kaynağını bu mülkiyetten alan özel toprak mülkiyeti. Toprak sahibini yurttaş haline getiren, eskiden toprağı işleyen köylüyü de kentli yapan şey işte toprak mülkiyetinin bu ikili konumudur. Toprağa sahip çıkmanın bu iki biçimi arasındaki dengenin ikincinin yararına bozulması -yani özel toprak mülkiyetinin şehir-devlet kurumları çerçevesinde azar azar pekişmesi- köleliğin, para ekonomisinin gelişmesi için önkoşul olarak belirtilmektedir.

Bu anlamda Polis'in ekonomik temeli, toprağın işlenmesinin özel bir biçimine dayanmaktadır. Köleliğin sonraki gelişmeleri, ev ekonomisinden ayrılan el sanatları üretiminin ortaya çıkması, bu tür tarımsal toplumlarda, Marx'ın deyişiyle söylemek gerekirse, bu toplumların boşluklarında beliren her zaman sınırlı ticaret kesiminin gelişmesi, paranın dolaşımı, bu yeni çelişkilerin belirip öne çıkmasını gösterir. Bu çelişkiler ancak kente özgü koşullar içinde doğabilirdi. Ancak bunların gelişmesi, ortaya çıktıkları çerçevenin de sorgulanmasına yol açmıştır aynı zamanda. Marx'ın gözünde köleliğin yaygınlaşması, iç ticaretin, deniz ticaretinin genişlemesi,

ticaret üretiminin oluşumu, toprak mülkiyetinin belli ellerde toplanması, toprak mülkiyeti biçimleri şehir-devleti şehir-devlet yapan toplumsal, siyasal yapıları darmadağın eder. Gelişme döneminde topluluk, artı değeri pazar üretimi için değil, onları birbirine sıkı sıkıya bağlı (askeri, siyasal, dinsel etkinlikler) yurttaşlar, toprak sahipleri kılan topluluğun (gerçek ya da kuruntu) ortak çıkarları için kullanmakta; topluluk aslında “kendi kendine yeten, özgür köylüler arasındaki eşitliği koruma”ya dayanmaktadır. Böylece eski Yunanla ilgili olarak şu saptamayı yapabiliriz: Kölelik yayılıp para dolaşımı bütün Akdeniz yöresini birleştirdiğinde, pazar genişlediğinde o çağda yani Helenleşme çağında siyasal, ekonomik yaşam artık şehir-devletlerin geleneksel çerçevesi dışına çıkmaya başladı Ekonomik yaşamda önemi gittikçe artan sanayi ile ticaretin her zaman az çok şehir-devletin kuyusunda, bir anlamda yurttaş topluluğunu ilgilendirmeyen etkinlikler olarak gelişmesi böylelikle kolayca anlaşılır. Kendini bütünüyle bu etkinliklere veren, deniz ticaretinin, bankacılığın, mal üretiminin büyük kısmını elinde tutan kişiler esas olarak yurttaş olmayanlar, yerleşik yabancılardır.

F. Dentel ile R. Laquer'den sonra Erb de, Yunanlıların oikonomia (sınırlı gereksemelere yeten el sanatları üretimine karşılık göçleri, siyasal bir öz-yeterlilik ülküsüne uygun, kentin üstüne kurulduğu aile temelli tarım ekonomisi) dediği ile khrematistike (özellikle savaşın dayatmaları sonucu parasal kaynak yaratma ile kentin besin gereksemelerini karşılama gereğiyle birlikte ülke-kentin de büyümesini gerekli kılan ekonomi) dediği arasındaki karşıtlığın eski Yunan için itici güç olduğunu vurgulamıştır. Deniz ticaretinin, kredi bankacılığının, tüccara anapara ile sigorta sağlamanın gelişmesi khrematistike'yi açığa vurur. Şimdi bir kutupta, pek uzağa açılmayan, kendi kendine yeten, içe dönük, üretimden çok tüketime yönelik zanaat etkinliklerine bağlı, ya da siyasal topluluğun gereksinimlerini (savaş, kentleşme gibi) karşılamak için çalışan bir tarım ekonomisi; öteki kutuptaysa, evrimleşmiş, etken bir ticaret, deniz yoluyla alış-veriş sayesinde dışa dönük, temelde kişisel kazanca dayalı bir ekonomi bulunmaktadır.

V. yüzyılın sonlarına doğru önemli sonuçlara yol açacak bir dizi değişim de işin içine girmiştir. Köyler savaşlar sırasında yakılıp yıkılmış, kırsal alandaki tarla ile mülkler terkedilmiştir; bu sırada kentte tam anlamıyla bir kent çevresi oluşmuş, hemen ardından da yaşam biçimi, meslekle ilgili etkinlikler, düşünme kalıbı olarak

kentsel varoluş eski kırsal geleneklerle çelişmeye başlamıştır. Aynı zamanda savaşın gereklerini karşılamak üzere paralı askerinin, meslekten komutanın gereği yeniden belirir. Sonunda da toprak, eskisi gibi devredilmez olmaktan çıkar. Toprak bir zamanlar dışlanmış olduğu para ekonomisi alanına girer. Böylece yurttaş olmayan birine, yaptığı hizmetler karşılığı toprak bağışlanabilmiştir.

IV. yüz-yıldan başlayarak her şey artık parayla ölçülecektir. Aristoteles “değeri parayla ölçülen her şeye mal (kbremata) adını veriyoruz” diye yazabiliyorsa ekonomiyle ilgili düşüncelerin ne kadar geliştiğini görebiliriz. Sophokles'in yazdığı gibi:

Para dostluk kazandırır, şan koltuk ve güç

Gururlu zorbanın yanına oturtur insanı.

Bütün yürünmüş yollara, ayak değmemiş yollara

Açıkgöz zenginler tırmanır da, yoksullar

Umut bile edemez gönlündekilere ulaşmayı.

Eciş bücüş birini dünya güzeli,

Bir dilsizi bülbül gösterir para.

Para sağlık, mutluluk kazandırır insana

Ancak para örtebilir bütün kötülükleri.

Bir toprağa sahip olmanın, yurttaşlık konumu açısından kazandığı önem göz önüne alınırsa, geniş parasal kaynakları olan bir yurttaşın aynı zamanda toprak sahibi olabileceği düşünülemez bir şey değildir. Eğer böyle birinin toprağı yoksa, mutlaka satın alacaktır, çünkü toprakta ayrıcalık ile erdem vardır; yurttaşın nakit paranın sağlayamayacağı bir onur, bir saygınlık, bir ağırlık kazandıran topraktır.

Solon vatandaşları (soyluluklarına göre değil) zenginliklerine göre dört sınıfa ayırdı. 500 kile buğday ya da bunun değerine eşit şarap veya zeytinyağı üreten, ya da başka yollardan bunun değerinde yıllık gelirleri olanlar, “500 kilelikler” birinci

sınıfa giriyordu. İkinci sınıfa “300 kilelikler”, üçüncü sınıfa “150 kilelikler” giriyordu. Yıllık geliri bunun altında olanlar dördüncü sınıfı oluşturuyorlardı. İlk üç sınıfa zorunlu askerlik görevi yüklenmişti. Aslında bu yük değildi, bir ödül idi. Çünkü Eski Yunan’da, askerlik görevi ile siyasal haklar birbirlerine sıkı sıkıya bağlıydı. Dolayısıyla dördüncü sınıf, askerlikten (ve vergiden) bağışlanırken, kendilerine seçme hakkı tanımakla birlikte, memur, yönetici seçilebilme hakları tanınmamış oluyordu. Siyasal haklar, dört gelir dilimine ayrılan “vatandaşlar” a tanınan haklardı. Atina nüfusunun öteki kesimlerine, özgür, yerleşmiş yabancılar olan (ama bir Atina vatandaşının oğlu olarak doğmuş olmayan, dolayısıyla Atina vatandaşı sayılmayan) “metoikos”lara, kölelere ve kadınlara siyasal haklar tanınmamıştı. Solon’un reformları, ne aristokratları ne de aşağı tabakaları tam olarak hoşnut edebilmişti. Onun borç köleliğinden kurtardığı kimseler (umdukları verilmeyip kendilerine toprak dağıtılmadığı için) işsiz, huzursuz bir sınıf oluşturdu. Halkın davasını benimsemiş zengin bir aristokrat olan Peisistratos, bu durumdan yararlanarak, demokratik partinin önderi oldu. (Yunan’da “parti” sözünü, bugünkü anlamıyla formel siyasal kuruluşları değil, halkın, aristokratların ya da zenginlerin (oligarkların) resmi olmayan örgütlenişlerini belirtmek için kullandığımız unutulmamalı). Peisistratos; İ.Ö. 560’da bir darbe ile iktidarı ele geçirdi. Solon anayasasına dokunmayan Peisistratos, önemli memurluklara kendi adamlarını geçirdi. Kendine karşı çıkan şamatacı aristokratları sürerek, topraklarını halka dağıttı. Kente göçen köylülere iş bulmak için para bastırıp büyük kamu yapıları yapımına girişti. Tarımdan çok zanaatlara ve ticarete önem vererek, Atina ekonomisini geliştirdi. Dış ticareti güvenlik altına almak için kurduğu askeri filo ile, Atina emperyalizmine varacak yolda ilk adımı atmış oldu.

Peisistratos ölünce başa geçen büyük oğlu Hipparkhos iki aristokrat tarafından öldürüldü; yerine geçen kardeşi ve onunla birlikte tiran ailesi Atina’dan sürüldü. Tarih aristokratlarca yazıldığı için, Peisistratos bir tiran (zorba) yönetimi tiranlık yönetimi olarak nitelendirildi. Tiran, iktidarı yasa dışı yollarla ele geçiren, halkı yasalara göre değil keyfi yöneten “halk düşmanı” olarak tanımlandı. Tiran ailesini süren aristokratlardan birisi de, yönetimi ele geçirince, birdenbire tutumunu değiştirerek, aristokratları karşısına alıp iktidarını halka dayandıracak olan Kleisthenes idi. Kleisthenes, Solon’un reformlarına karşın, Atina siyasal yaşamın-da

aristokratların ağır basmasının nedenini aristokratik kabile örgütlerinin (genos örgütlenmesinin) varlığını sürdürmesinde gördü. Kan bağına dayanan bu örgütlenmeyi yıkarak, yer bağına dayanan mahalle (deme) örgütlerini kurdu; ki “demokrasi” sözcüğümüz buradan gelmektedir. Klekthenes’in bu siyasal reformuyla seçim çevrelerini genoslar değil, mahalleler oluşturdu. Ayrıca Kleisthenes, Atina’yı on seçim bölgesine (mahalleye, deme’ye) ayırırken, mahallelerin sınırlarını her bölgede aristokratların azınlıkta kalacakları biçimde çizmişti. Sınıf Çatışmaları Yukarıda anlatılan gelişmelerin bir sonucu olarak, İ.Ö. 7. yüzyılın ortalarına doğru, topraklar az sayıda zengin aristokratın ellerinde toplanırken, karşılarında kalabalık bir mülksüzler sınıfı belirdi; sınıf çatışmaları başladı. İ.Ö.632’de, yoksul kitleleri yürüyüşe geçiren Kylon’un düzeni yıkmaya girişimi güçlükle önlenemedi. Atina aristokratları tehlikeyi önce sert önlemlere başvurarak önlemeye çalıştılar. İ.Ö. 624’de Drakon’a çok ağır bir ceza yasası hazırlattılar. Drakon yasaları, aristokratların, zenginlerin mallarını ve canlarını çoğu kere ölüm cezalarıyla korumaya çalışıyordu.

Artık elimizde Yunan Toplumunun geçirdiği büyük toplumsal dönüşüm ve çatışmalar hakkında bir takım dayanak noktaları bulunmaktadır. Antik Yunan toplumunun dinamiği toprak mülkiyeti üzerinden girilen bir iktidar mücadelesidir. Bir tarafta geçmişteki kabile toplum yapısı ile sıkı bağları bulunan toprağın sahibi oldukları ve gelenekler onlardan yana olduğu için iktidarı ellerinde bulunduran aristokratlar diğer tarafta gelişen ticari ilişkiler sayesinde etkinlikleri artan ve bunun sonucunda da iktidarda hak iddia eden ancak bunun için mücadele etmek zorunda olan tüccarlar ve bunların dışında kalan topraksız köylüler. Tüccarların mücadeleleri toprak mülkiyeti temelinde siyasi haklar elde edip iktidardan pay alma uğraşdır. Ekonomik düzeyde toprak mülkiyeti mücadelesi siyasi alanda aristokratlar ve tiranlar arasındaki mücadele olarak yansımaktadır.

Mücadelenin ideolojik yansıması ise mitos ile logos arasındadır. Burada kabaca mitos aristokratların logosta tüccarların ideolojik araçları saptaması yapılmaması gerekmektedir. Toplum yapısı içinde içiçe geçen karmaşık bir yapılanmadır bu. Ancak ilk filozoflar olarak geçen İonya felsefe okuluna dahil. Thales (İ.Ö.624-545), Anaksimandros (İ.Ö.610-547), Anaksimenes (İ.Ö.580-525/520) aynı zamanda bilimle de uğraşan tüccardırlar. Thales’le ilgili olarak,

doğruluğu bir ölçüde kuşkulu olan bir takım öyküler de anlatılmıştır. Bunlardan biri şöyledir: Thales, astronomi ve ziraatla ilgili bilgilerine dayanarak, bir yıl sonra zeytin mahsulünün çok verimli olacağını tahmin etmiş ve bir yıl öncesinden mahzenleri çok ucuza kiralamış. Zeytin mahsulü gerçekten de çok verimli olunca, bu mahzenleri oldukça yüksek bir bedelle başkalarına kiralayarak, bu yolla büyük bir para kazanmış. Bununla da, ahalisine filozofun isterse eğer, çok zengin olabileceğini, fakat onun maddi değerlerden çok, entelektüel değerlere önem verdiğini anlatmak istemiştir.

Toplumunu şekillendiren sorgulanamaz inançlar sistemi ve gelenekler yeni ortaya çıkan toplumsal yapıyla uyumsuzluğa girmiştir ve sonuçta dinden bağımsız, ve insan kaynaklı bilgi yapıları oluşturulma uğraşına girilmiştir. Felsefe ve bilimin üretimi ve mitostan logosa geçiş bu anlamda değerlendirilmelidir. İlk filozoflar çevrelerindeki dünyayı efsanelerden bağımsız bir biçimde akılla açıklama uğraşına girerken bir sonraki aşamada filozoflar birey ve insan sorunlarına yönelmişlerdir. Çünkü toplumsal yapı içinde ticaretle uğraşan, toprak sahibi olmak için çabalayan, kendi çıkarları peşinde koşan bir insan tipolojisi çıkmıştır. İnsanların çıkarları, toplumla, devletle, diğer insanların çıkarları ile çatışma halindedir, o halde artık kişilerin ya da grupların dünyayı ve kendi yaşamlarını algılayışları ve davranışlarını haklılaştırma yöntemleri arasında da çatışmalar bulunacaktır. Felsefe de bu yörüngede ilerlemiştir. Protogoras her insanın algılayışı farklı olacağından tek bir gerçek yoktur farklı farklı değerler sistemi vardır diyerek "insan her şeyin ölçüsüdür" sözünü söylemiştir. Sokrates ise tam tersini savunarak tek bir gerçek vardır ve insanlığın ortak olarak ürettiği bu değerler sistemine felsefe yardımı ile ulaşılabilirliğini belirterek "İnsan her şeyin ölçüsüdür" demiştir. Antik Yunan'da felsefenin merkeze insanı alarak, bireye ve vatandaşlığa dair sorunlarla uğraşması kendiliğinden bir biçimde gelişmemiştir toplum içinde ortaya çıkmış bir soruna çözüm üretmek amacıyla bu tür sorunlarla uğraşmıştır.

Çözülmesi gereken en büyük sorun bireyin davranışlarını biçimlendirirken, onları rasyonel bir temele oturturken ve kendi ve başkaları nezdinde haklılaştırırken hangi referans noktalarından hareket edeceği sorunudur. Bunlardan biri hiç değişmeyen, geleneklere, göreneklere dayalı bir inanç sistemi yani mitostur. Diğerleri ise dönemden döneme, kültürden kültüre ve insandan insana değişiklik gösteren bilgi yapıları yani logostur. Peki günümüzde pek çok otoritenin

yaptığı gibi logosu mitosa; bilgiyi ve aydınlanmayı geleneğe ve tanrısal inanç sistemine tercih edebilir miyiz? Logosu mitosa tercih edenler aydınlanmayı, özgür düşünceyi, bireyin özgürleşmesini, katı dogmatik düşünceye, gelişmeyi reddeden geleneklere tercih etmektedir. Ancak mitos ve logos arasındaki çatışma yukarıda belirtilen bilgiler ışığında aslında toplumsal yaşamı kontrol etme uğraşı içerisindeki bir iktidar mücadelesi olarak algılanmalıdır. Böyle düşünüldüğünde logos evet özgür düşünceyi, bireyin özgürleşmesini kışkırtır ancak aynı zamanda bireycileşmeyi ve kişinin kendi çıkarı peşinde koşmasını ve sömürüyü de kışkırtır. Mitos aristokratların iktidarını meşrulaştırırken toplumun (kabilenin) genel çıkarını savunur ve bir adalet duygusu içerir. Sonuçta Yunan toplumunda her iki anlayışta varolmakta birbiriyle çatışmakta bazen her ikisi de tam zıt kutuplarda yer almakta bazen de iç içe geçip karmaşık bir hal almaktadır. Kimileri birini diğerine tercih etmekte, diğerleri aralarında bir uzlaşma aramakta kimileri de her ikisini de reddedip başka yollar aramakta ya da nihilizme düşmektedir. O dönem Yunan toplumunda en saf haliyle cevap aranan soru şudur: insan kendi yazgısına sahip, kendi kararlarını kendi verebilen bir varlık mıdır yoksa tanrıların elinde, kaderin bir oyuncuğu mıdır? Aiskhylos, Sophokles ve Euripides oyunlarını yazarken tam da bu soru etrafında durmuş ve kendi konumlarını bu soruya verdikleri cevapla belirlemişlerdir.

İlk inceleyeceğimiz oyun Aiskhylos'un Zincire Vurulmuş Prometheus'u, ki bu oyun mitos ve logos tartışmasında bir çok noktayı berraklaştırarak sorunun ortaya konmasında bize birçok ipucu sağlamaktadır.

Prometheus Desmotes (Zincire Vurulmuş Prometheus) oyununun 465 yılından yazıldığı tahmin edilmektedir ve bir üçlemenin (Kurtulmuş Prometheus ve Ateşi Taşıyan Prometheus'dan önceki) ilk oyunudur. Konusunu, insanlara ateşi ve medeniyeti öğreten Prometheus'un, Zeus tarafından cezalandırılması miti oluşturmaktadır. Azra Erhat oyunun çevirisinin başına yazdığı önsözde Prometheus mitini tümüyle logosun mitosa galip gelme çabası olarak aktarmaktadır. Prometheus insanlara ateşi getirerek teknolojik gelişmenin başlatıcısı olmuş onlara akılla düşünmeyi, alet yapmayı, gelişmeyi, medeniyeti öğretmiştir. Bu zorbalık karşısında aklın yer aldığı bir özgürlük mücadelesidir. "İnsan kendi gücünün bilincine varmış tanrıya karşı ayaklanmıştır. Ona isterse tapar, isterse hiçe sayar onu, güçsüz ya da güçlü olduğu oranda tapar ya da hiçe sayar onu. (...) Bilinç ve özgürlük insana özgü

değişmez değerler olarak her zaman ve uygar her toplumda benimsenegelmiştir. Bunları savunurken Promethesu bugün de bir sanığın duruşmada başvuracağı kanıtlamaya başvuruyor: ne yaptım diye, bile bile yaptım. Eyleminin uzun bir düşünme ve tartışma sonucu bilinçli ve istemli bir eylem olduğunu ileri sürerek, bu eylemin suç olarak yorumlanmasından doğacak bütün tepkilere sonuna kadar katlanmaya hazır. (...) akıl gücü kaba güçten üstündür, düşünceye gem vurulamaz, özgür düşünce tutuklanamaz, susturulamaz, alt edilemez, olaylar nasıl gelişirse gelişsin, gelecekte kaba kuvvetin değil, özgür düşünceninindir." Fark edilebileceği gibi Prometheus Azra Erhat'ın ve daha bir çok kişinin gözünde insanlara doğru yolu göstermeye çalışırken iktidardaki zorbalardan cezalandırılan ancak acı çekmeyi bilinçli bir biçimde kabul ederek kendi insanlık misyonunu yerine getiren bir öncü aydın tipolojisi çizer.

Buna karşılık, dinleyin ne kadar düşküncü ölümlüler,

ve ben bu ağzızsız, dilsiz, çocuksu varlıklara,

Nasıl verdim aklı, düşünceyi...

Önceleri insanlar görmeden bakıyor,

Dinlediklerini anlamıyorlardı,

Uzun ömürleri boyunca düş görüntüleri gibi

Düzensiz, gelişigüzel yaşıyorlardı.

Bilmiyorlardı duvar örmesini, İçine güneş gören evler yapmasını,

Ağacı kullanmasını bilmiyorlardı.

Yerin altında karanlık mağaralarda karınca sürüleri gibi yaşıyorlardı.

Ne kışın geleceği belliydi onlar için,

Ne çiçekli baharın, ne bereketli yazın.

Bilinç yoktu hiçbir yaptıklarında

Ben gösterinceye kadar onlara yıldızların

Doğuş batışlarını kestirmenin yolunu.

Sonra sayı bilgisini verdim onlara,

Bu kaynak bilgiyi onlar için ben bulup çıkardım.

Sonra harf dizilerine geldi sıra,

O diziler ki belleğidir her şeyin,

Anasıdır bilimlerin, ve sanatların.

(...)

Kim buldum diyebilir bunları benden önce?

Hiç kimse. Yalan söyler kim buldum derse.

Uzun sözün kısası şunu bilmiş ol:

Bütün sanatları Prometheus verdi insanlara.

Bu tiradda ve genel olarak üçlemenin bu ilk oyununda açıkça aydınlanmanın savunusu görülür. Yalnızca Zincire vurulmuş Prometheus'a bakıldığında Aiskhylos tanrısal sistem karşısında insanın kendi yazgısına kendi aklıyla sahip çıkmasını ön plana çıkarttığı tezi ortaya atılabilir. Ancak George Thomson'un boşlukları kendisi doldurarak anlattığı ikinci ve üçüncü oyunlarda Aiskhylos'un yaklaşımının bundan temelde farklı olduğu görülecektir ki zaten Aiskhylos'un tragedyası üçlemeden oluşmaktadır ve bu yüzden de tek başına bir oyun tüm dramaturgiyi yansıtmaz. Aiskhylos'un diğer oyunlarına da bakıldığında Zincire Vurulmuş Prometheus oyunu tek başına okunduğunda ortaya çıkan tablodan çok daha farklı bir yaklaşımı olduğu görülür. İkinci oyunda Prometheus ilk oyundaki uzlaşmaz tavrında değildir. Zeus'ta eskisi kadar zorba değildir. Bir uzlaşma zemini mümkündür. Zeus'un oğlu Herakles Prometheus'u zincire vurulduğu kayadan kurtarır. Üçüncü oyunda Athena'nın bulunduğu bir orta yolla Zeus ve Prometheus barışır.

George Thomson'un aktarımıyla Aiskhylos'un düşüncelerinin Orphencilikle paslaştığını biliyoruz. Malından mülkünden edilmiş köylülerin düşünüş tarzı olan Orfeciliğe göre yaşam, insanın günahlarının kefarecini ödediği bir cezadır. İnsanın ölümsüz yanı -ruhu-, ölümlü yanına -bedene- hapsedilmiştir. Ölümünden sonra ruh yargılanır. Eğer ruh, bedenle temas yoluyla, günahının ödenme çaresini tamamıyla çürüttüyse sonsuza dek Tantalos'un hapisanesinde ezaya terk edilir. Eğer günahı tedavi edilebilecek gibiyse, içi temizlenir, artırılır ve cezasını çekmek üzere yeniden dünyaya gönderilir. Bedence lekelenmeden üç kez yaşadından sonra bedence serbest bırakılır ve kutsanmışların göklerdeki birlikteliğine katılmaya gider. İnsanın cezasını çekmek üzere dünyaya gönderilmesi onun yazgısıdır, tanrısal bir emirdir bu ancak insan aklını kullanarak ruhunu temizleyebilir böylece sonsuz mutluluğa erişebilir. İnsan ruhunun doğuş çarkından kurtulabilmesi, mutlak bir ölümsüzlüğe ulaşabilmesi, bilimsel bilgi yoluyla, arınmayla, erdemli bir yaşayışla olur Bu yaklaşımda kesinlikle bir uzlaşma arayışı olduğu kesindir. Simgesel düzeyde Zeus sadece zorbalığı değil tanrısal sistemi de işaret eder onun karşısında yer alan Prometheus insan aklını savunur. Üçlemenin sonundaki barışma toplum içinde yer alan çatışmaların uzlaşma temelinde çözümlenmesi noktasında bir arayışı temsil eder. Aiskhylos'un üçlemelerini genellikle mahkeme sahneleriyle bitirmesi bu sorunlara akılcı bir yöntemle uzlaşma arayışının somut göstergesidir. Bu söylenenlerle her ne kadar Aiskhylos'un oyunlarını fazlaca basitleştirmiş oluyorsak da yazının ilgilendiği konular doğrultusunda bu kadarıyla yetineceğiz. Yaşadığı dönemde demokrasinin ateşli bir savunucusu olan Aiskhylos'un uzlaşmacı bir tavır içinde olması sanırım pek de mantıksız değildir.

Aiskhylos'tan Sophokles'e George Thomson'dan bir alıntı yaparak geçelim: "Aiskhylos demokrasi gelgitine suların kabarma zamanında rastlamıştı. Onun çatışmanın sonucu olarak ilerleme kavramı, demokratik devrimin olumlu başarılarını yansıtıyordu; fakat son yıllarda yurttaşlarına, yasalarını değiştirmeden öylece bırakmayı öğütlerken, dünyaya bakışı ilerici olmaktan çıkmıştı artık. Zıtların uzlaşması düşüncesinin, içinde yeni zıtların ortaya çıkacağı geçici bir denge olduğunu göremiyordu. Böylece sular geri çekilmeye başlamıştı."

Sophokles şöyle yazmaktaydı:

Bugün dünyada bütün iğrenç şeylerin

En kötüsü paradır. Para insanları evlerinden uğrattır

Koca koca kentleri yağmalar, en namuslu beyinleri

Ayartır utanç verici işlere, tanrısızlığa ve suça.

Sophokles aristokrat bir aileden geliyordu; bilinçli yaşamında sınıfının alışılmış dünya görüşünü benimsemişti. Pelopenes Savaşı'nın son yıllarında yurttaşlık haklarına kısıtlamalar getiren antidemokratik anayasayı etkin bir biçimde destekleyişi bunu gösteriyor. Tanrısız sistem ile insanın kendi yazgısına karşı çıkması arasındaki sorun karşısında Aiskhylos'un tavrı ne kadar uzlaşmacıysa Sophokles'in tavrı da o kadar tanrısız sistem yanlısıdır. Aristoteles tarafından örnek bir tragedya olarak gösterilen, Freud tarafından en önemli üç edebi eserden biri kabul Oidipus oyunu insanın kendi kaderi karşısında ne kadar çaresiz bir varlık olduğunu işleyen bir oyundur.

Oidipus'un yaşamı tanrılar tarafından en başından çizilmiştir. O babasını öldürecek ve annesiyle evlenecektir. Oidipus ise tüm yaşamı boyunca kendisini bekleyen bu yazgıdan kurtulmak için uğraşır. En başta anne babası onu ölüme terk edilmek üzere bir çobana verir. Çoban onu başka birine verir. Oidipus başka bir şehirde büyür. Kendi kaderini bir biliciden öğrendiğinde. Karşı çıkar ve yazgısından kaçır. Ancak kaçırş imkansızdır. Kehanet gerçekleşir ve babasını öldürür ve Thebai'yi Sphinksin elinden kurtararak kral olur ve annesiyle evlenir. Sonrasında kentte çıkan vebaya çözüm bulma arayışına girer. Çözüm Oidipus'un bilmeden öldürdüğü kendi babasının katilinin bulunmasından geçmektedir. Yanındaki kahin onu korumaya çalışsa da o kendi yolunu kendi çizen bir birey olarak ısrarla yazgısına karşı çıkar. En sonunda gerçekler ortaya çıktığında. Kadere karşı koymanın da imkansızlığı ortaya çıkar. Sonuç bir felakettir. Sophokles'in dramaturgisi çok nettir insanoğlu kendi kaderine boyun eğmelidir. Tanrısız sisteme karşı gelmek felaket getirir. Geleneklere koşulsuz şartsız uyulması gerekmektedir.

Sophokles'ten Euripides'e geçerken yine Thomson'dan bir alıntı yapalım: "Aiskhylos gibi Euripides de, toplumla ilişkisinin etkin bir şekilde bilincindeydi; fakat aynı nedenle yapıtları temelden farklıydı, çünkü toplum değişmişti. Beşikten beri özgürlük ve eşitlik gibi demokratik fikirlerle yetiştirilmiş olduğundan, onların gerçeklik tarafından aşağılanmasından korkuyordu. Devlet dininin tapınanlar

tarafından gittikçe artan çıkar bölünmeleri sonucu çöküşünü gördü, demokrasi adına girişilen emperyalist saldırının yıldırıcı etkisini gördü; özgür insanla köle arasındaki ayrımın geçerliliğine meydan okuma yürekliliğini bile gösterdi, böylece bundan böyle eski toplumun temel yapısını kemirecek çaresiz kötülüğü: toplumun hem büyümesinin hem de çöküşünün koşulu olan kötülüğü apaçık ortaya koydu."

Euripides'in iyice çatallaşan toplumsal sorunlara en berrak yaklaşımı Medea oyununda ortaya konur. İason gezilerinde aşık olduğu bir kadınla, Medea'yla yurduna döner. Dönüşünden sonra onu ihmal etmeye başlar. Bir yabancısıdır o, ondan olan çocukları yasadışıdır, oysa kendisinden sonra varisi olabilecek bir oğul istiyordur o. Bu yüzden kralın kızıyla evlenir. Medea güçlük çıkaracaksa, çocuklarını alıp ülkeyi terk etmesi söylenir kendisine. Medea boyun eğer buna ancak gelini ve İason'dan olan kendi çocuklarını öldürdükten sonra. İason kralın kızıyla evlenerek sınıf atlama ve Atina'nın başına geçme hayalleri kurmaktadır. Ancak bir 'barbar' -çünkü Atina'lılara göre tüm yabancılar barbardır- tarafından Atina iktidarı tüm soy yok edilerek paramparça edilir.

Euripides için sorun çok açıktır: insanlar para ve iktidar hırsıyla kendi çıkraları peşinde koşarken toplum hızla yozlaşmaktadır. Ayrıca bunun yanında geçmişin mirası tüm gelenekler asıl olarak despotizme hizmet etmektedir. Sophokles bu despotizmin savunucusudur. Euripides ise Aiskhylos zamanında umut olabilecek eski gelenek ile yeni aydınlanmanın savunusunu yapabilecek bir toplumsal yapıdan çok uzakta yaşamaktadır. Hemen hemen tüm oyunlarında kullandığı 'deux ex machina' çözümün tanrılarda olduğunun değil tersine çözümsüzlüğün göstergesidir çünkü toplum nezdinde artık tanrıların bir hükmü kalmamıştır. Sophokles'in tanrısal yazgıya dört elle sarılmasının nedeni budur, ancak bu beyhude bir çabadır çünkü Atina toplumu hızla çöküşe doğru gitmektedir. Euripides toplumun kendi içinde barındırdığı çelişkileri oyunlarında çok iyi bir şekilde resmeder ancak önerebileceği bir çözüm yoktur. Ne mitos ne logos toplumun bağrında taşıdığı yaralara merhem olamaz. Yaşamının sonunda Euripides nihilist bir gizemciliğe sığınmıştır.

Burada ortaya çıkan şey bütün sanatsal eserlerin içinde var oldukları toplumsal sistemden bağımsız düşünülmemeyeceği gerçeğidir. Aiskhylos, Sophokles ve Euripides'in oyunları içinde var oldukları siyasal, ekonomik ve kültürel yapıyla

organik bir ilişki içindedir. Bizim kabaca çizdiğimiz çerçevede Antik Yunan toplumunun temel dinamiği olan ve ekonomik altyapıdaki dönüşümlere paralel olarak ortaya çıkan mitostan logosa geçiş ya da Grek aydınlanması bu üç büyük ustanın tragedyalarını şekillendirdiği temeldir.